

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.28>

ОЗНАКИ ТА ПРИЧИНА СОЦІАЛЬНОГО РОЗКОЛУ

Денис Попков

аспірант кафедри політології

філософського факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3200-6098

Анотація. Стаття продовжує науково розвідку автора щодо розколотого суспільства з метою напрацювання підходів до ефективних політико-інституційних засобів його консолідації. Розмежовуються іманентні властивості етносу та причини міжетнічних конфліктів. За допомогою поєднання методів системного аналізу та результатів дослідження в галузях етносociології та психології пояснюються ірраціональність, жорстокість таких конфліктів впливом архаїчних патернів. Помічається та обґрунтовується збереження етнічної колективної ідентичності та значущості її впливу і в сучасних умовах. Встановлюється взаємозв'язок між запропонованим поясненням та політологічними концепціями державотворення і націєбудування. Наводяться авторські застереження щодо застосовності таких концепцій, спрямовані на їх універсалізацію. Визначається дискримінація з боку (на користь) титульної етнічної групи як причини конфліктів у поліетнічній державі, які загрожують збереженню її цілісності.

Ключові слова: розколоте суспільство, етноцентрум, інклюзія – інтеграція, ексклюзії – диференціації, жертвна криза, деконструкція народу, націєбудівництво, дискримінація.

SIGNS AND CAUSE OF SOCIAL SPLIT

Denys Popkov

PhD Student at the Department of Political Science

of the Faculty of Philosophy

V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3200-6098

Abstract. The article continues the author's scientific research on the divided society in order to develop approaches to effective political and institutional means of its consolidation. The immanent properties of the ethnos and the causes of interethnic conflicts are distinguished. By combining the methods of systematic analysis and the results of research in the fields of ethnosociology and psychology, the irrationality and cruelty of such conflicts are explained by the influence of archaic patterns. The preservation of ethnic collective identity and the significance of its influence in modern conditions are noted and substantiated. The relationship between the proposed explanation and the political science concepts of state-building and nation-building is established. The author's reservations about the applicability of such concepts, aimed at their universalization. Discrimination by (in favor of) the titular ethnic group is identified as the cause of conflicts in a polyethnic state that threaten the preservation of its integrity.

Key words: divided society, ethnocentrum, inclusion – integration, exclusions – differentiations, sacrificial crisis, deconstruction of the people, nation – building, discrimination.

ZNAKI I PRZYCZYNA ROZŁAMU SPOŁECZNEGO

Denys Popkov

aspirant Katedry Politologii Wydziału Filozoficznego

Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. W.N. Karazina (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3200-6098

Adnotacja. Artykuł kontynuuje eksplorację naukową autora dotyczącą rozłamanego społeczeństwa w celu opracowania podejść do skutecznych polityczno-instytucjonalnych środków jego konsolidacji. Rozróżnia się immanentne właściwości grupy etnicznej i przyczyny konfliktów międzyetnicznych. Dzięki połączeniu metod analizy systemowej i wyników badań w dziedzinie etnosociologii i psychologii irracjonalność, okrucieństwo takich konfliktów są wyjaśniane przez wpływ archaicznych wzorców. Zauważono i ugruntowano zachowanie etnicznej tożsamości zbiorowej i znaczenia jej wpływów we współczesnych warunkach. Ustanawia się związek między proponowanym wyjaśnieniem a koncepcjami politycznymi budowania państwa i narodu. Przytaczane są zastrzeżenia autorskie dotyczące stosowności takich koncepcji, mające na celu ich uніверsalizację. Dyskryminacja ze strony (na rzecz) tytularnej grupy etnicznej jest określana jako przyczyna konfliktów w państwie wieloetnicznym, które zagrażają zachowaniu jego integralności.

Słowa kluczowe: społeczeństwo rozłamane, etnocentrum, inkluzja-integracja, wyłączenie-różnicowanie, kryzys ofiarny, dekonstrukcja narodu, budowanie narodu, dyskryminacja.

*Наше пізнання починається зі сприйняття, переходить в розуміння, і закінчується причиною.
Немає нічого важливішого за причину.
І. Кант*

Вступ. Сучасне ґрунтовне політологічне дослідження проблематики соціального розколу значною мірою пов'язується зі здобутками класичної теорії розмежувань Липсета-Роккана та її подальшого розвитку у працях А. Рьоммеле, А. Пшеворського, Р. Хербута, Д. Горовіца, А. Кнутсена, Д.-Л. Сейле та інших, дослідженнях вчених на пострадянському просторі – Н. Паніна, Ю. Каплан, А. Куценко, О. Мелешкіної, А. Ахременко, Є. Головахи, О. Донової, О. Романюка.

Актуальність цього напрямку наукової розвідки фахівців у галузях політики, міжнародних відносин, соціології, права, етно- і релігієзнавства тощо зумовлюється кількістю і багатоаспектними та важкими наслідками конфліктів на релігійному і етнічному ґрунті у світі, різноманітним теоретичним рецептам їх врегулювання та доволі суперечливою практикою запровадження відповідних миротворчих ініціатив зусиллями або під «тиском» потужних геополітичних акторів та інших учасників. Водночас зацікавленість у напрацюванні ефективних політико-інституційних засобів консолідації розколотої суспільності із збереженням суверенітету та територіальної цілісності зумовлюється і ситуацією останніх 6 років на сході України та невдалі спроби держави її врегулювати.

Ґрунтуючись на аналізі напрямків дискурсу довкола вказаної теорії розмежувань у контексті використання у фаховій літературі пулу споріднених категорій, які так чи інакше вказують на загрози цілісності гетерогенної системи «соціум-політія»: «розділене суспільство» (divided society), «багатоскладне суспільство» (plural society) та «фрагментоване суспільство» (fragmented society), нами було запропоновано власне бачення наповнення наукової дефініції «соціальний розкол», застосовного до примордіальних маркерів колективної ідентичності та пов'язаного з ризиками цілісності держави (Попков, 2018: 34–39; Попков, 2018а: 90–95).

Метою цієї статті є продовження наукової розвідки щодо об'єкта «розколоте суспільство» із зосередженням на дослідженні точки біфуркації – переходу безконфліктного розмежування в конфліктний розкол за допомогою методологічного апарату загальної теорії систем (у тому числі принципу додатковості, теорії множин, ізоморфізму закономірностей тощо) в сукупності з напрацюваннями у сфері етносоціології і психології, що дає змогу під іншим кутом зору оцінити концепції державотворення та націєбудування.

Своїм завданням визначаємо з'ясування причин громадянського конфлікту для подальшого використання в процесі формулювання дорожньої карти врегулювання політико-інституційними засобами.

Фундамент нашої позиції про нормативність гетерогенного стану сучасної «соціум-політії» (Попков, 2018с: 27–34) зумовлює чітке відмежування специфічних властивостей етносу як такого від причин конфлікту, розглядаючи перші як умови, що можуть впливати на супутні ефекти або вказувати на «чутливість» до причин.

Ключовим для встановлення атрибутивних властивостей етносу вважаємо звернення до розвинутого видатним німецьким філософом та етносоціологом В. Мюльманом концепту «етноцентруму» як базової структури етнічного феномена. Етноцентрум являє собою іманентну функцію розмітки світу в етнічному свідомості, де всі явища і об'єкти, з якими контактує особа (суспільство, природа, міфи, право, господарство, релігія, магія тощо), поміщені в єдину модель, в ядрі якої знаходиться сам етнос, а все інше концентричними колами розгорнуто навколо нього, причому патерни малих кіл і далекої периферії етноцентруму зберігаються сталими (Mühlmann, 1966: 157).

Саме етноцентрум зумовлює сприйняття етносами один одного в дихотомії «ми» – «вони» з постійною підтримкою такого розмежування в повній відповідності із фундаментальною умовою існування будь-якої системи – здійснення операції «відтворювати відмінність між системою і середовищем» (Луман, 2007: 80–81). Таке операція створює динаміку міжетнічної взаємодії, яка в загальному вигляді може бути зведена до варіації адаптаційних реакцій: зміна етносом своїх потреб, структури чи особливостей та/або зміна середовища (Широкогородов, 2010: 118).

Щодо розглядуваного нами сучасного історичного періоду, в якому в межах системи «соціум-політія» не тільки відбувся контакт етноцентрумів, але й вже напрацьованими є певні патерни та атитюди, що можуть включатися в різноманітні стратегії взаємовідносин. Цей факт свідчить про зміну первинного стану етноцентруму, адже ним вже «допускається» існування «іншого» та надання йому «місця» у своєму світі. Іншими словами, взаємодія являє собою циклічні операції інклюзії – інтеграції і ексклюзії – диференціації, які здійснюються одночасно і є взаємозалежними, а своїм діалектичним результатом створюють нову множину – народ. Такі ж самі операції конституують і сам етнос, адже загальне для більшості культур правило заборони інцесту зумовлює екзогамну сім'ю – утворення (інтеграція) подружжя різними (диференціація) родами. Своєю чергою, як для конституювання етносу потрібно щонайменше два роди (інакше порушуватиметься закон тотожності), так і для створення народу потрібно щонайменше два етноси.

Згідно із принципом ізоморфізму закономірностей, існування систем так само, як при утворенні етносу та його подальшому бутті не зникають ні сім'я, ні рід, виникнення народу не має наслідком зникнення етнічної ідентичності – можна лише говорити про її частковий перехід у латентний стан. Механізм збереження етносів у народі може пояснюватися впливом «структур повсякденності», в які глибоко занурюється людина і в середовище яких (сім'я, найближче соціальне оточення) з перших місяців життя відбувається становлення особистості, «в тому числі формування структур і функцій головного мозку, імпринтинг ідентичності і поведінкових стереотипів» (Сафронов, Орлов, 2013: 163).

«Охоплення» етнічною належністю є наслідком ключових потреб особистості – в ідентичності і в безпеці (Нагорна, 2011: 13, Burton, 1990: 118), адже, на думку фахівців соціальної психології, етнос ефективно їх задовольняє через стабільність складу і неможливість вигнати з нього людину, на відміну від мінливості і умов існування інших соціальних груп (Стефаненко, 1999).

Можна вважати, що стратегіям міжетнічних взаємовідносин кооперації або нейтрального співіснування відповідає баланс інтеграції – диференціації, тоді як конкуренція чи конфлікт визначаються втратою такого балансу і перевагою диференціації – тяжіння етноцентруму в бік його первинного стану до контакту з «іншим». Вочевидь, що автоматичне «повернення» у первинний стан є неможливим, адже «інший» не тільки об'єктивно існує, але й вже є «відомим» для етнічного світогляду як онтологічна категорія. Тому «наближення» до етноцентричного ідеалу вимагає докладання «зусиль» для руйнації фундаменту такої онтології, що має здійснюватися послідовною та «інтенсивною» ексклюзією: виштовхування «іншого» на периферію власного «світу» – «позбавлення» певної еквівалентності через перетворення «іншого» в «дещо» – викидання «за межі» світу через перетворення в «ніщо».

Подібне «зміцнення» етноцентруму через намагання відновити минулий «доісторичний стан» має призводити до деконструкції утвореної в перебігу історії міжетнічної взаємодії множини «народ» та свідчить про «архаїзацію» суспільства в тому сенсі, що активує архетипи, адже апелює до «базової особистісної структури» та «модальної особистості» (Торен, 1996: 218). У контексті такого підходу вважаємо за можливе пов'язувати патерни й атитюди суб'єктів з архетипами, що походять з індивідуального підсвідомого «Воно» в концепції З. Фрейда, так і з «колективного несвідомого» К. Юнга, солідаризуючись, таким чином, із висновком Л. Нагорної, що «цінності, які формують ідентичність, укорінені як у свідомості, так і в підсвідомості людини; у своїй основі вони є колективними» (Нагорна, 2011: 18).

Прикладом можливості реверсивної редукції емерджентної множини-системи «народ» (або його політичної похідної – нації) до майже механічної сукупності її складових елементів-підмножин етносів у різних конфігураціях опозицій (народ – етнос або етнос(и)-етнос(и)) навіть нібито надійно консолідованих західноєвропейських демократіях є активізація після Другої світової війни руху меншин. Корсика, Бретань, Фрісландія, Фарери, Північний Тіроль, Сардинія, Ольстер, Країна Басків та інші «етнічні області» стали джерелом появи не тільки політичних проєктів (партій), що закликали до власної державності, але й мілітарних утворень, із діяльністю яких пов'язується значна кількість акцій масових безпорядків та терористичних актів у 60–70 роках ХХ століття на теренах Західної Європи (Нарочницькая, 2000: 124).

М. Попов характеризує конфлікти ідентичностей через виражений у сторін «характер жертвості, а не неминуемого ризику: готовність нести жертви заради ідентифікаційних і ціннісних ідеалів емоційно переживається, усвідомлюється і вербалізується учасниками конфліктів» (Попов, 2016: 321), що може тлумачитися в категоріях ірраціональності, деструктивності і некерованості, яку помічають інші дослідники (Горовіц, 1985: 9). Вказане зумовлює перспективність звернення до архаїчної/домодерної логіки етнічної взаємодії «ми» – «вони».

Серед літератури з етнічних та антропологічних досліджень особливо звертає на себе увагу нетривіальним аналізом та доволі неочікуваними висновками – праця французького культуролога і філософа Р. Жирара «Насилля і священне», присвячена інституалізації ритуального жертвоприношення та його архаїчного генезису, дослідження якого спробуємо використати як пояснювальну методологію для цілей нашої наукової розвідки, виокремивши певні елементи-маркери.

У повній відповідності із одним із ключових постулатів системного аналізу – принципу додатковості – вчений зазначає, що «власності, які роблять насильство жахливим, – його сліпа жорстокість, абсурдність його поривів (1) – мають і зворотний бік», адже вони дозволяють здійснити «заміну» потенційної (ту, що насправді мають на увазі) жертви «незначною здобиччю» задля захисту членів власної спільноти. Ця жертва «заміщає відразу всіх членів спільноти, і відразу їм всім приноситься. Жертвопринесення захищає відразу весь колектив від його власного насильства, воно звертає весь колектив проти жертв (2), йому самому сторонніх (3). Жертвопринесення фокусує на жертві повсюдні початки розбрату і розпоршує їх, пропонуючи їм часткове задоволення». Автор наголошує, що в такій формі колективного насилля ставлення до жертви фактично не визначається в категоріях винності і невинності в якомусь конкретному її порушенні – жертві безпосередньо «спокутувати нічого» (4) (Жирар, 2000).

Як можна побачити, маркери (1) і (4) вказують на притаманну етнічним конфліктам «ірраціональну жорстокість», тоді як (2) свідчить на об'єднуючу функцію такої жорстокості, яка (функція) звернута «всередину групи» і може тлумачитися еквівалентом згадуваної вище інтенції до «етноцентричного ідеалу». Своєю чергою підкреслення елементом (3) «іншості» жертви є прямою вказівкою на визначену нами інтенсивність диференціації та ексклюзії.

На користь цієї інтерпретації (3) маркеру вказує подальша аргументація дослідника: для того, щоб жертва виявилась прийнятною, «потрібно виявити в ній якомога більше різючу подібність із непридатними в жертви категоріями (людей), але так, щоб різниця між ними не втратило чіткості, щоб назавжди залишилося неможливим будь-яке змішання між ними». Така амбівалентність вимог до жертви – «схожа несхожість» – безпосередньо кореспондується із вказаним вище станом деконструкції множини «народ»: перетворення «в очах» одного із приналежних цій множині етносів представників іншого етносу з еквівалентного «іншого» в «дещо». Вчений далі підтверджує правильність нашого підходу, зазначаючи: «Якщо розглянути асортимент, утворений жертвами в загальній панорамі людських жертвоприношень, то начебто вийде вкрай різномірний список. Тут і військовополонені, і раби, і діти, молоді люди, які не вступили в шлюб,

і інваліди, і покидьки суспільства...» Загальним знаменником цього переліку є те, що його становлять особи, які «не належить або ледь належить суспільству» – повній інтеграції жертви в суспільство заважає її «інший» статус (ibid.).

У цьому, на наш погляд, і криється фундамент кривавої драми міжетнічних конфліктів сучасності, що відбуваються саме під час розпаду певним чином інтегрованої множини: окрім підпорядкованої логіці III закону Ньютона протидії іншого етносу, спрацьовує те, що Р. Жирар назвав «жертвовною кризою». Відбувається втрата розрізнення між «належним і неналежним» насиллям, що цілком очікувано в ситуації наявної тривалої історії попередньої міжетнічної взаємодії на умовах взаємного визнання еквівалентної статусності (міжетнічні шлюби, «подвійна» етнічна ідентичність значної кількості індивідуумів множини «народ», родичі з обох «етнічних таборів» у протистоянні).

Катастрофічна «оперативність» розповсюдження «жертвовної кризи», яка відповідає ескалації та спахам насилля в міжетнічних конфліктах, може пояснюватися відомим в соціальній психології ефектом автосинхронізації або «стадним інстинктом», який ще описували Л. Гюстав («Les Lois Psychologiques de l'Évolution des Peuples», 1894 і «La Psychologie des Foules», 1895), В. Троттер («The Instincts of the Herd in Peace and War», 1914), З. Фрейд («Massenpsychologie und Ich-Analyse», 1921).

Повертаючись від з'ясування іманентних властивостей етносу у визначеному нами контексті розгортання конфлікту до причин соціального розколу, який через сецесійні ризики неодмінно має політичний вимір (Лічбах, Цукерман, 1997: 23), варто відмітити певний парадокс: загальновізнана дефініція етнічності безпосередньо не містить у собі «політичної складової частини». Однак у цій, на перший погляд, невідповідності етимології для зв'язку між етнічною ідентифікацією та сецесією/сепаратизмом і полягатиме узагальнена відповідь щодо сутності причин міжетнічного конфлікту в гетерогенній системі «соціум-політія» – політизація етнічності. Нині набуття етносом нових вимірів самовизначення не суперечить механізму етнічної ідентифікації та диференціації, відміченому Ф. Бартом (Барт, 2006: 16).

Таким чином, встановлення відшукованих нами причин перебування суспільства у стані розколу потребує визначення підстав та механізму набуття політичного виміру відносинами між етнічними групами одного народу в єдиній державі.

У цьому контексті звертає на себе увагу виокремлена дослідниками за результатами аналізу стратегій державного та національного будівництва схема формування нації на основі однієї етнокультурної групи в поліетнічному суспільстві, яка характеризується «примордіалістським поглядом на критерії членства в нації, відсутністю консенсусних практик <...>, політикою виключення етнічних та (або) конфесійних меншин з процесу керівництва державою» (Мелешкіна, 2010: 9). Західні політологи Л. Седерман, Х. Бухар і Ж. Род розглядають етнічні конфлікти, у тому числі, і як наслідок певного шляху державобудівництва, коли еліти не в змозі з якихось причин включити і інтегрувати населення, а виключення за етнічним принципом стимулює політичну мобілізацію за представництво і включення відповідної групи або в процес ухвалення рішень, або в утворення окремої держави для власного домінування (Cederman, Buhaug & Rod 2009: 499). Американські співавтори Х. Лінц і А. Степан зазначають, що оскарження легітимності багатонаціональної держави відбувається там, де панують титульні національні групи, які «заперечують de facto багатонаціональний характер держави, відмовляються від будь-яких компромісів з іншими групами і позбавляють їх повноцінного громадянства» (Лінц, Степан, 1997: 18).

Отже, саме з позицією і активністю домінуючої/титульної етнічної групи слід пов'язувати розгортання політизації етнічності в перебігу розбудови нації на базі поліетнічного населення держави, коли вказана вище операція етноцентруму диференціації-ексклюзії отримує конкретне політико-правове визначення – дискримінація (від лат. *discriminatio* – розрізнення, виокремлення). У такому ж контексті етнічна ідентифікація набуває інституційного наповнення за змістом ч. 1 ст. 1 Міжнародної Конвенції від 07.03.1966 р. про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Осмилення феномена політизації етнічності може здійснюватися крізь запропоновану визначенням у пострадянському просторі фахівцем Р. Брубейкером концепцію «націоналізації держави», яка передбачає стимулювання елітами «титульної» нації в етнічно гетерогенній державі спрямованості забезпечити «гегемонію» такої нації у всіх сферах (мова, культура, економіка, політика) у відносинах із «національними меншинами», які опираються асиміляції, висувають вимоги щодо автономії і можуть розраховувати на підтримку «зовнішньої вітчизни» (Brubaker, 1995). Проте вважаємо за необхідне навести власні застереження щодо цієї позиції вченого задля підвищення рівня універсальності його пояснювальної моделі:

– по-перше, наполягаємо на нетотожності і нееквівалентності за своєї суттю та способом існування та відтворення двох множин – нації (національність слід сприймати саме як приналежність до неї) і етнічної групи, які можуть частково збігатися, але й паралельно існують на цьому історичному етапі. Натомість Р. Брубейкер «концептуальною казуїстикою» вважає «спроби провести аналітичне розмежування між расою, етнічністю і нацією» та підкреслює правомірність застосування визначення Б. Андерсона «уявної спільноти» не тільки до нації, але й до етносу і раси (Брубейкер, 2012: 157–159);

– по-друге, конституювання атрибутивності наявності «зовнішньої вітчизни» фахівцем іншої/сусідньої держави, в якій міноритарна етнічна група розглядуваної поліетнічної держави має домінування, хоча і не позбавлене прикладної цінності для дослідження значної кількості кейсів на теренах Східної Європи та пострадянського простору, однак виходить за окреслені межі розглядуваної гетерогенної системи «соціум-політія» та зменшує «універсальність» концепції через залишення поза увагою ситуацій міжетнічних конфліктів без

«участі/підтримки» такої «зовнішньої вітчизни» в тому сенсі, що етнічна група взагалі може не мати своєї «іншої рідної держави» (прикладом є баскський та курдський сепаратизм або переслідування ромів).

Цікавим саме щодо пострадянського простору є спостереження О. Ахієзера, який вбачав у «загостренні міжетнічних відносин на сучасному етапі <...> реакцію на панування протягом радянського періоду абстрактного інтернаціоналізму, пов'язаного з нівелюванням специфіки культури, образу життя і т.д.». Таку реакцію вчений не тільки не виправдовує, але й цілком обгрунтовано засуджує, визначаючи в її «інверсійному характері чергову спробу виправити одну дискордну крайність іншою – використанням у критичній ситуації архаїчного механізму інверсії», «тяжінням до безнадійної ідеї утворення державності на (моно – курсив наш) етнічній основі» (Ахієзер, 1994: 123). Вважаємо, що помічена фахівцем «архаїчна інверсія» синонімічна зазначеної нами «деконструкції множини народ» та може бути співвіднесена з описаним Р. Жираром розгортанням кровної помсти як її більш масштабний і через це «розтягнутий у часі» соціально-історичний еквівалент.

Авторитетний вітчизняний вчений М. Ожеван, аналізуючи амбівалентність наслідків та вибірковість застосування запропонованого американським президентом В. Вільсоном принципу «національного самовизначення», справедливо зазначив, що його послідовне впровадження на практиці «неодмінно перетвориться на намагання «титової» нації-етносу асимілювати всі інші етноси або репресувати їх та дискримінувати заради позірної націєтворення, що викликає у відповідь старання репресованих й дискримінованих здійснити за підтримки «світового співтовариства» право на самовизначення, яке, з погляду «титової» нації, є рівнозначним сепаратизму» (Ожеван, 2012: 6). Як можна бачити, цей політичний філософ також зазначає ймовірність «репресії та дискримінації» з боку титульної етнічної групи в перебігу будівництва нації, пов'язуючи таку ймовірність із причинами сепаратизму.

Таким чином, результати здійсненої наукової розвідки дають підстави для висновку, що причиною суспільного розколу в поліетнічній державі, який загрожує її цілісності в межах наявних кордонів, є впровадження або слідування владою такої держави моделі націєбудування, що політизує етнічність через дискримінаційні практики з боку (на користь) титульної етнічної групи.

Список використаних джерел:

1. Попков Д.О. Актуалізація концепції соціальних розмежувань Ст. Роккана та С. Липсета в контексті сучасних загроз. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. № 2 (38). С. 34–39.
2. Попков Д.О. Розколоте суспільство: пропозиції до операціоналізації терміна. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. № 3 (39). С. 90–95.
3. Попков Д.О. Неоднорідність як атрибут сучасного суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. «Питання політології».* 2018. Вип. 32. С. 27–34.
4. Mühlmann Wilhelm E. *Erfahrung und Denken in der Sicht des Kulturanthropologen.* Köln/Berlin: Kiepenheuer&Witsch, 1966. 434 s.
5. Луман Н. Введение в системную теорию. Москва, 2007. 360 с.
6. Сафонов А.Л., Орлов А.Д. Нация и этнос в едином мире. *Век глобализации.* 2013. № 2(12). С. 155–166.
7. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
8. Burton J. (ed.). *Conflict Human Needs Theory.* London, 1990. 358 p.
9. Стефаненко Т.Г. *Этнопсихология.* Москва : Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. 320 с.
10. Toren Christina (1996) «Culture and Personality» *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology.* London: Routledge URL: <https://chairflogiephiloscult.files.wordpress.com/2013/02/encyclopedia-of-social-and-cultural-anthropology.pdf> (дата звернення 08.05.2020).
11. Попов М.Е. Антиконтрактный потенциал социокультурной интеграции: этнорегиональная специфика и основные теоретические подходы. *Известия Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. Социология. Политология.* 2016. № 3. С. 318–322.
12. Horowitz D.L. *Ethnic groups in conflict.* Berkeley (Cal.): Univ. of California press, 1985, 720 p.
13. Рене Жирар. *Насилие и священное / Пер. с французского Г. Дашевский.* Изд-во «Новое литературное обозрение», 2000. 78 с. URL: https://royallib.com/read/girar_rene/nasilie_i_svyashchennoe.html#1590587 (дата звернення: 09.05.2020).
14. Separatism. Culture Counts, Resources Decide. *The Comparative Politics Conference.* Michigan Institute. 1997. P. 18–27.
15. Барт Ф. Введение. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий. Сборник статей. Москва : Новое издательство, 2006. 198 с.
16. Мелешкина Е.Ю. Формирование государств и наций в условиях этнокультурной разнородности: теоретические подходы и историческая практика. *Политическая наука.* 2010. № 1.
17. Cederman L.-E., Buhaug H., Rod J.K. A GIS-based analysis. *Journal of conflict resolution.* Ann Arbor, Mich., 2009. Vol. 53, N 4. P. 496–525.
18. Линц Х., Степан А. Государственность, национализм и демократизация. *Полис. Политические исследования.* 1997. № 5. С. 9–30.
19. Brubaker R. National minorities, nationalizing states, and external homelands in the New Europe. *Daedalus.* Cambridge, MA. 1995. Vol. 124, N 2. P. 107–132.
20. Брубейкер Р. Этничность без групп / пер. с англ. И. Борисовой. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 408 с.
21. Ахизер А.С. Культурные основы этнических конфликтов. *Общественные науки и современность.* 1994. № 4. С. 115–126.

22. Ожеван М.А. Українське націєтворення: зависання між модерном та постмодерном. *Українська політична нація: проблеми становлення* : збірник наук. ст. / за ред. М.М. Розумного (заг. ред.), М.Т. Степика, В.М. Яблонського. Київ : НІСД, 2012. 384 с.

References:

1. Popkov D.O. Aktualizatsiia kontseptsii sotsialnykh rozmezhuvan St. Rokkana ta S. Lipseta v konteksti setsesiinykh zahroz [Actualization of the concept of social intercourse St. Rokkana and S. Lipseta in the context of secessional threats]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo.* 2018. № 2 (38). S. 34–39 [in Ukrainian].
2. Popkov D.O. Rozkolote suspilstvo: propozyzii do operatsionalizatsii termina [A divided society: proposals for the operationalization of the definition]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo.* 2018. № 3 (39). S. 90–95 [in Ukrainian].
3. Popkov D.O. Neodnorodnist yak atrybut suchasnoho suspilstva [Heterogeneity as an attribute of modern society]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. «Pytannia politolohii».* 2018. Vyp. 32. S. 27–34 [in Ukrainian].
4. Mühlmann Wilhelm E. Erfahrung und Denken in der Sicht des Kulturanthropologen. Köln/Berlin: Kiepenheuer&Witsch, 1966. 434 s.
5. Luman N. Vvedenie v sistemnuu teoriuu [Introduction to systems theory]. M., 2007. 360 s. [in Russian].
6. Safonov A.L., Orlov A.D. Natsiia i etnos v edinom mire [Nation and ethnos in a single world]. *Vek globalizatsii.* 2013. № 2(12). S. 155–166 [in Russian].
7. Nahorna L. Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan [Sociocultural identity: traps of value distinctions]. K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2011. 272 s [in Ukrainian].
8. Burton J. (ed.). Conflict Human Needs Theory. London, 1990. 358 p.
9. Stefanenko T.G. Etnopsikhologiiia [Ethnopsychology]. M.: Institut psikhologii RAN, «Akademicheskii proekt», 1999. 320 s. [in Russian].
10. Toren Christina (1996) «Culture and Personality» *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge. URL: <https://chairoflogicphiloscul.files.wordpress.com/2013/02/encyclopedia-of-social-and-cultural-anthropology.pdf> (data zvernennia 08.05.2020).
11. Popov M. E. Antikonfliktnyi potencial sotciokulturnoi integratsii: etnoregionalnaia spetsifika i osnovnye teoreticheskie podkhody [Anti-conflict potential of socio-cultural integration: ethnoregional specificity and main theoretical approaches]. *Izv. Sarat. un-ta Nov. ser. Ser. Sotciologiiia. Politologiiia.* 2016. № 3. S. 318–322. [in Russian].
12. Horowitz D.L. Ethnic groups in conflict. Berkeley (Cal.): Univ. of California press, 1985, 720 p.
13. Rene Zhirar. Nasilie i sviashchenoe [Violence and sacred] / Per. s frantsuzskogo G. Dashevskii. Izd-vo «Novoe literaturnoe obozrenie», 2000. 78 s. URL: https://royallib.com/read/girar_rene/nasilie_i_svyashchenoe.html#1590587 (data zvernennia: 09.05.2020). [in Russian].
14. Separatism. Culture Counts, Resources Decide. *The Comparative Politics Conference*. Michigan Institute. 1997. P. 18–27.
15. Bart F. Vvedenie. Etnicheskie gruppy i sotcialnye granitsy. Sotcialnaia organizatsiia kulturnykh razlichii [Introduction. Ethnic groups and social boundaries. Social organization of cultural differences]. Sb. st. M.: Novoe izdatelstvo, 2006. 198 s. [in Russian].
16. Meleshkina E.Iu. Formirovanie gosudarstv i natsii v usloviakh etnokulturnoi raznorodnosti: teoreticheskie podkhody i istoricheskaia praktika [Formation of states and nations in the context of ethnocultural heterogeneity: theoretical approaches and historical practice]. *Polit. nauka.* 2010. № 1. [in Russian].
17. Cederman L.-E., Buhaug H., Rod J.K. A GIS-based analysis. *Journal of conflict resolution*. Ann Arbor, Mich., 2009. Vol. 53, N 4. P. 496–525.
18. Lintc Kh., Stepan A. Gosudarstvennost, natsionalizm i demokratizatsiia [Statehood, nationalism and democratization]. *Polis. Politicheskie issledovaniia.* 1997. № 5. S. 9–30. [in Russian].
19. Brubaker R. National minorities, nationalizing states, and external homelands in the New Europe. *Daedalus. Cambridge, MA.* 1995. Vol. 124, N 2. P. 107–132.
20. Brubeiker R. Etnichnost bez grupp [Ethnicity without groups]/per. s angl. I. Borisovoi. M.: Izd. dom Vysshei shkoly ekonomiki, 2012. 408 s.
21. Akhiezer A. S. Kulturnye osnovy etnicheskikh konfliktov [Cultural bases of ethnic conflicts]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost.* 1994. № 4. S. 115–126. [in Russian].
22. Ozhevan M. A. Ukrainse natsiietvorennia: zavysannia mizh modernom ta postmodernom [Ukrainian nation-building: hanging between modern and postmodern]. *Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia* / za red. M.М. Rozumnoho (zah. red.), M.T. Stepyka, V.M. Yablonskoho. K.: NISD, 2012. 384 s. [in Ukrainian].